Szálkai Kinga

Elméleti pluralitás a külpolitikai gyakorlatban. 2001. szeptember 11. realista, liberális és konstruktivista olvasata

„International relations theories act as a pair of colored sunglasses, allowing the wearer to see only the salient events relevant to the theory."
Ole J. Holsti

Bevezetés

A nemzetközi kapcsolatok elméletét, illetve ezen belül a különböző irányzatok egymáshoz való viszonyát számottevő mértékben képesek formálni a történelem eseményei. Jó példa erre az első világháború, amely megalapozta a diszciplína létrejöttét és elősegítette az idealizmus térnyerését; a második világháború, amelynek tanulságai a realizmus győzelméhez járultak hozzá a nemzetközi kapcsolatok elméletének első nagy vitájában, illetve a hidegháború vége, mely a konstruktivista elméletek magyarázó erejének elfogadottságát növelte meg.[1]

2001. szeptember 11-e egyértelműen fontos eseményként jelenik meg a világtörténelemben, és a nemzetközi kapcsolatok elméletével kapcsolatos tanulmányokban is elterjedt hivatkozási alap, gyakran alkalmazott esettanulmány. Az azonban a mai napig vitatott, hogy milyen hatást gyakorolt a nemzetközi kapcsolatok elméletén belül az egyes irányzatok egymáshoz való viszonyára. A tanulmány ezt a kérdést vizsgálja meg a három fő elmélet, a realizmus, a liberalizmus és a konstruktivizmus vonatkozásában, az al-Kaida szerepének értékelését felhasználva esettanulmányként.

9/11 vitatott jelentősége a nemzetközi kapcsolatok elméletében

Barry Buzan 2002-es tanulmányában[2] azt az álláspontot fogalmazta meg, miszerint 9/11 eseményeinek elemzése „nem tett szükségessé nagy változásokat, sem a nemzetközi kapcsolatok elméletével kapcsolatos vitákban, sem általában a nemzetközi

[1] COX, Michael: *Paradigm shifts and 9/11: International relations after the twin towers.* In: *Security Dialogue, 2002/*2. 3.

[2] BUZAN, Barry: *The implications of September 11 for the study of International Relations.* A *Research Agenda in International Politics in the Aftermath of September 11th* c. konferencián [2002] bemutatott tanulmány. Online: http://asrudiancenter.wordpress.com/2008/06/26/the-implications-of-september-11-for-the-study-of-international-relations/

kapcsolatok által tárgyalt kérdésekben."[3] Buzan amellett érvel, hogy a nemzetközi kapcsolatok elmélete pluralista diszciplína, melyben nem különíthető el egyetlen domináns, minden helyzetben alkalmazható magyarázó erővel rendelkező elmélet. A különféle elméleti irányzatok sokkal inkább egymás kiegészítőiként jelennek meg, illetve a köztük kialakuló vitás kérdések által járulnak hozzá a diszciplína fejlődéséhez. Minden megjelenő perspektíva egy fontos szeletét ragadja meg a nemzetközi kapcsolatok valóságának, és teljesen valószínűtlen, hogy bármelyik elmélet egyértelműen kizárólagos szerepet tölthessen be. Buzan ezt az általános felfogást 9/11 specifikus kérdésére kivetítve úgy véli, hogy ez az eseménysorozat nem érvénytelenített egyetlen elméletet sem, nem tette szükségessé új elemek bevezetését a megértéshez, és nem változtatta meg a három fő elméleti irányzat pluralista egyensúlyát sem.[4]

Számos más szerző képviseli azonban azt az álláspontot, hogy 9/11 eseményei egyértelműen módosították az elméleti irányzatok között kialakult hozzávetőleges egyensúlyt. Marc Lynch például több tanulmányában is amellett érvel, hogy az eseménysorozat és következményei bebizonyították, hogy a racionalista elméletek képtelenek megragadni a hasonló történelmi események lényegét, és rávilágítottak a konstruktivizmus kiemelkedően nagyarányú magyarázó erejére a 21. század történései kapcsán. [5] A kritikai irányzatok képviselői között is népszerű 9/11 példájával bizonyítani a nagy elméletek hiányosságait és saját elméleteik relevanciáját.[6] Különösen a feminista elméletek érvelnek szívesen amellett, hogy az általuk felvázolt dichotómiák fontos szerepet játszottak az eseményekben, vizsgálatuk pedig elhanyagolhatatlan a teljes megértéshez.[7]

E tanulmány szerzője ebben a vitában köztes pozíciót foglal el. Egyetért Buzannal a nemzetközi kapcsolatok plurális felfogásában, abban, hogy a különböző elméletek a valóság különböző szegmenseit képesek megragadni és magyarázni, illetve, hogy ezáltal kiegészítik egymást, és vitáik során alakítják tovább a diszciplínát. Osztja továbbá azt az álláspontot is, hogy 9/11 nem változtatta meg lényegében a nagy elméleti irányzatok egyensúlyát, és nem cáfolta meg végletesen egyetlen elmélet relevanciáját sem. Ennek ellenére azonban úgy véli, hogy 9/11-nek a nemzetközi kapcsolatok elméletében való jelentőségére vonatkozóan nem tekinthetünk el attól a számos lehetőségtől, amit az eseménysorozat és következményei nyújtottak a

[3] BUZAN 2002: 14.

[4] BUZAN 2002: 15.

[5] LYNCH, Marc: *Al-Qaeda's constructivist turn.* In: *Praeger Security International,* 2006. Online: http://www.marclynch.com/wp-content/uploads/2011/03/Al-Qaedas-Constructivism.pdf [A továbbiakban: LYNCH 2006a.) ; LYNCH, Marc: *Al-Qaeda's Media Strategies.* In: *The National Interest*. Spring, 2006. 51–56.

[6] KREBS, Ronald R. –- Lobasz, Jennifer K.: *Fixing the meaning of 9/11: Hegemony, coercion, and the road to war in Iraq.* In: *Security Studies*, 2007/3. 409–451.; CRAMER, Jane: *Militarized Patriotisms: Why the U.S. Place of Ideas Failed Before the Iraq War.* In: *Security Studies*, 2007/3: 489-524.

[7] SJOBERG, Laura – GENTRY, Caron E:. *Reduced to bad sex: Narratives of violent women from the Bible to the War on Terror.* In: *International Relations*, 2008/1: 5-23.; LIDINSKY April : *The gender of war: What Fahrenheit 9/11's women (don't) say.* In: *International Feminist Journal of Politics,* 2005/1: 142-146.

diszciplína művelői számára elméleteik magyarázó erejének tesztelésére. Továbbá attól sem tekinthetünk el, hogy a nemzetközi kapcsolatok részét képező biztonságpolitika egyértelműen paradigmaváltó jelentőséget tulajdonít 9/11-nek, ami kiemeli az eseménysorozatot a közelmúlt történelmi eseményei közül, és a nemzetközi kapcsolatok elméletei számára is középpontba helyezi, mind fontos esettanulmányként, mind az elméletek tesztelése szempontjából.

Hipotézis és módszertan

Több mint tíz év távlatából elmondható, hogy a realizmus, liberalizmus és konstruktivizmus elméleteinek képviselői ezen tesztelési folyamat során sorra feltárták a valóság azon szegmenseit, melyeket elméleteik képesek voltak megragadni és magyarázni. Emellett a hiányosságok feltárása, a kérdések feltevése is megtörtént, az ezeket körüljáró akadémiai viták pedig, bár nagyrészt nyitottak, több válaszlehetőséget is felvázoltak. Jelen tanulmány szerzője azonban úgy véli, fontos kiemelni azt a tényt, hogy az elméleti pluralitás nem jelent meg az Egyesült Államok gyakorlati válaszreakciójában. Ez a reakció szinte kizárólagosan realista alapfeltevésekre épült, és számos olyan elemet hagyott figyelmen kívül, mely a későbbiekben kulcsfontosságúnak bizonyult. A tanulmány hipotézise, hogy az elméleti pluralitás külpolitikai gyakorlatra való lefordítása, vagyis a liberalizmus és a konstruktivizmus szempontjainak beemelése a válaszreakció megtervezési folyamatába, nagymértékben csökkenthette volna a 9/11-re adott, szinte kizárólagosan a realizmusra épülő amerikai külpolitikai válasz hiányosságainak súlyát.

Ezt a hipotézist egy specifikus elemre, az al-Kaida szerepének értékelésére fókuszálva tervezi igazolni a tanulmány. Ehhez, (a terjedelmi korlátok miatt a részletesség igénye nélkül, meglehetősen leegyszerűsített formában, tekintet nélkül az irányzatok számos alcsoportjára, de semmi esetre sem ezek jelenlétének és fontosságának tagadása vagy kisebbítése szándékával) először is sorra felvázolja a realizmus, a liberalizmus és a konstruktivizmus alapvetéseit, majd rávetíti és alkalmazza ezeket 9/11 eseményeire. Buzan tanulmányára építve bemutatja, hogy az egyes elméletek milyen szegmenseket emeltek be kutatási területükbe az eseménysorozatból, majd, a realista elméletből kiindulva, rátér a kritikai jellegű elemzésre is, mindezek során szem előtt tartva, hogy hogyan értékelik a különböző irányzatok az al-Kaida szerepét. A tanulmány végül összegzi, milyen hozzáadott magyarázó erővel és gyakorlati fontossággal járhatott volna a liberalizmus és a konstruktivizmus szempontjainak beemelése az Egyesült Államok külpolitikai reakciója szempontjából.

A realista megközelítés

Az amerikai külpolitikai gyakorlatot 9/11 időszakában a realista felfogás dominálta. Erre az irányzatra jellemző, hogy törekszik a tényleges külpolitikai gyakorlatok elemzésére és értelmezésére, ezzel párhuzamosan viszont a teoretikusság kívánalmaira is nagy hangsúlyt fektet. Gyakran megtörténik azonban, hogy a kettő közötti feszültség, vagyis a valóságos helyzetek részletei és az elmélet feltételezéseinek konfliktusa ahhoz vezet, hogy túlzottan is általánosító kép alakul ki a valós külpolitikai

helyzetről. Az elmélet megfogalmazásain túl e megfontolások külpolitikára történő gyakorlati lefordítása még inkább magában hordozza ezt a csapdát.[8] Elmondható tehát, hogy a realista elméletre épülő gyakorlati külpolitikai lépések esetében szükséges különösen nagy figyelmet fordítani e csapda elkerülésére.

A realista megközelítés középpontjában az államok által létrehozott nemzetközi rendszer jelenik meg, melynek főszereplői a nagyhatalmak. A territoriális felfogás nagy hangsúlyt kap az elméletben. Az államok ebben a materiális jellegű felfogásban racionális, haszonmaximalizáló szereplők, melyek funkcionálisan azonosak, céljuk pedig a biztonság és a túlélés. Ezt a nemzetközi rendszer anarchikus, konfliktusokat katalizáló természete miatt önsegéllyel, elsősorban katonai eszközök segítségével képesek biztosítani.[9] A realista elmélet elemzési szintje tehát az állam és a nemzetközi rendszer szintje, az ezen kívül eső szinteket és elemzési egységeket nem tekinti relevánsnak.

A realista irányzat több elemzési szempontot is felvázolt 9/11 eseményei kapcsán. Ezek két nagy csoportra bonthatók: az első a külpolitikai, a második pedig belpolitikai jellegű. A külpolitika szempontjából a realista agenda legfontosabb eleme az volt, hogy hogyan hatottak az események az Amerikai Egyesült Államok világhatalmi szerepére, unipoláris hatalmi pozíciójára.[10] A belpolitikai motívum az állam szerepének megerősítése, a belső védelmi rendszer kiépítése volt. Bár a realista elemzők általában éles vonalat húznak a kül- és belpolitika területei között, az Amerikai Egyesült Államok a terrortámadást követően nemzeti érdekére hivatkozva korlátozta a Patriot Act keretei között állampolgárainak egyes jogait, ami megerősítette az állam és az általa gyakorolt felügyelet szerepét, a szabadság liberális értékét csorbítva a realista biztonság kizárólagos prioritássá emelése következtében.[11]

A realizmus számára ezeken túl fontos jelentőséget kapott 9/11 kapcsán, hogy az események több kiemelt problémakör relevanciáját is igazolták. Ezek közül a legfontosabbak a tömegpusztító fegyverek proliferációjával kapcsolatos álláspont, amit a "bukott" és "lator" államok mellett 9/11 után a terrorista szervezetek tekintetében is hangsúlyozni kezdtek; a katonai ügyek forradalma (RMA), ami az Amerikai Egyesült Államok katonai előnyének minőségi növelésére összpontosít a világ többi részével szemben, és amit a terrorizmussal szembeni küzdelemben is hangsúlyosnak értékelt a Bush-kormányzat; illetve végül, de nem utolsósorban a "civilizációk összecsapása" huntingtoni elméletének az iszlám és a Nyugat közötti összecsapásra fókuszáló értelmezése.[12]

---

[8] KISS J. László: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Budapest, Osiris, 2009. 220. [A továbbiakban: KISS 2009b.]

[9] KISS 2009b: 222–225.

[10] MOTSON, Frederick – BARRISTER, LL. B. *2010: 9/11 and the new global terrorism: Can unconventional attacks be explained by conventional theories?* In Motson, Frederick (szerk.): *Pressing Questions: A Collection of Political, Economic and Legal Perspectives.* Great Dominion Publishing, 2010. 47–48.

[11] KLAREVAS, Louis: *Political realism: a culprit for the 9/11 attacks.*In: H*arvard International Review,* 2004. Online: http://www.freepatentsonline.com/article/Harvard-International-Review/125562323.html

[12] BUZAN 2002: 10.

Az al-Kaida a Bush-kormányzat realista elméleten alapuló gyakorlati megközelítésében az Egyesült Államok világhatalmi szerepét, hegemóniáját kétségbe vonó ellenséges állami szereplők meghosszabbított karjaként jelenik meg. Eszerint az elképzelés szerint, amit Kissinger maga is támogatott, pusztán arról van szó, hogy az államok versengésének módszereiben jelent meg új elem a nemzetközi terrorizmus által, a versengés szereplői, az elmélet realista alapvetései nem változtak. Ez a konkrét szituációra lefordítva azt jelentette, hogy a Talibán Afganisztánban támogatja, szervezi és finanszírozza az al-Kaidát saját államérdekének megvalósítására.[13] A realizmusra épülő amerikai külpolitika felfogása szerint a szervezet fő célja, hogy kiűzze az Egyesült Államokat és szövetségeseit a Közel-Keletről, és fennhatóságot szerezzen egy térségben elhelyezkedő állam, valószínűleg Irak felett. Ezt az állami hatalmat felhasználva képessé válik arra, hogy támadást indítson Washington ellen, megdöntse a Közel-Kelet mérsékelt rendszereit, és "létrehozzon egy totalitárius iszlám birodalmat, ami Spanyolországtól Indonéziáig terjed."[14]

A Bush-doktrína egyértelműen egy államközpontú felfogásra, a katonai erő prioritására alapozta az al-Kaida elleni válaszreakciót, terroristaként tekintve mindazon államokra, melyek a terroristákat befogadják és támogatják.[15] Ezáltal azon elképzelés mentén cselekedett, hogy megsemmisítve a terrorizmus támogatóit, magát a terrorizmust is képes lesz megsemmisíteni, hiszen azt realista világképe szerint pusztán államok eszközeként volt képes értelmezni. A "War on Terror", a terrorizmus elleni háború a csatlakozni hajlandóak koalícióján alapult, szintén pusztán állami szereplőkre építkezve, a bevonható nemzetközi szervezetek többségének figyelmen kívül hagyásával, a nemzetközi rendszer által kínált egyéb megoldások, mechanizmusok megkerülésével.

A realista megközelítés gyakorlati külpolitikára való lefordítását a történelem nem igazolta. Bár az Egyesült Államok az afganisztáni háborúban súlyos csapást mért az al-Kaidára, nem volt képes teljes mértékben likvidálni a szervezetet, mi több, a körülmények hatására a terrorszervezet átalakult egy sokkal diffúzabb, ideológiai hangsúlyú, globális jelenléttel bíró, kiterjedt erőforrásokkal rendelkező hálózattá, melynek tevékenységi területei jóval meghaladják a realizmus államközpontú világképének határait - és ezáltal nemcsak ingerküszöbét, hanem az elmélet alapjain felvázolható válaszreakciók spektrumát is. Emellett, a realisták szempontjából sem elhanyagolható módon, a beavatkozás eredménye megkérdőjelezte az Egyesült Államok világhatalmi potenciálját, számos erőforrást emésztett el, és, a realisták számára talán kevésbé észrevehető módon, de Washington unipoláris világa és hegemóniája szempontjából mindenképp jelentősen, hitelességéből is jelentősen veszített világszerte.

A realista megközelítés egyes hiányosságai egyértelműen láthatóvá válnak majd a liberalizmus és a konstruktivizmus elméleteinek áttekintésében, a lehetséges válaszreakciók megfogalmazásában, melyeket az elemzés további részei tárgyalnak.

---

[13] MOTSON – BARRISTER 2010: 48.

[14] BUSH, George W.: *Speech to Woodrow Wilson Center.* December 14, 2005.In: Online: http://www.whitehouse.gov/news/releases/2005/12/20051214–1.html

[15] KISS László: *Biztonságelméletek - biztonsági tanulmányok*. Budapest, ZMNE, 2009. 36. [A továbbiakban: KISS 2009a.]

A liberális megközelítés

A liberális elmélet egyik leginkább releváns aspektusa a globalizálódás hatásaihoz kapcsolódik 9/11 vonatkozásában. A globalizáció gazdasági és társadalmi kölcsönhatásai lehetővé teszik a klasszikus realisták által biliárdgolyóként,[16] a neorealisták által fekete dobozként[17] kezelt államok "felpuhulását", átjárhatóvá válását, ami által a gazdasági és társadalmi folyamatok transznacionalizálódnak, hálózatosodnak, az államoktól függetlenedő, önállósuló elemek alakulnak ki mind globális, mind szubszisztemikus szinten. A liberális elméletre jellemző a deterritorializáció motívumának megjelenése – az államok mellett a nem állami és az államok feletti szereplők is a nemzetközi rendszer fontos elemeivé válnak.[18] A határok tehát több szempontból véve is átjárhatóak lesznek, a különböző tényezők szabad áramlása, a globális interdependenciák keletkezése során nagy szerepet kap a liberális értékek terjesztése is a demokratikus béke kialakítása érdekében. Fontos eleme ennek a folyamatnak a külső és a belső biztonság területeinek közeledése, összemosódása. Az elmélet másik jelentős elemét képezi az a feltevés, hogy a liberális értékek és a demokratikus béke védelme során kialakul egy békeövezet, melynek veszélyeztetése esetén a liberális államok hajlamosak arra, hogy megfontolatlan vehemenciával avatkozzanak be az övezeten kívül eső, általában harmadik világbeli területeken.[19]

A realizmus államközpontú megközelítése nehezen és sok félreértéssel tudta megragadni a transznacionális terrorizmus jelenlétét. A liberalizmus ezzel szemben, már meglévő hagyományaira alapozva, kiváló eszköztárral rendelkezett a határokon átívelő, hálózatos alapon szerveződő terrorszervezetek működésének feltárására, megértésére. Emellett 9/11 eseményeit vizsgálva igazolható volt a külső és a belső biztonság területei közeledésének elképzelése is (bár, ahogyan a realista elemzésből már kiderült, ebben az esetben a klasszikus liberális értékek szenvedtek csorbát mind kül-, mind belpolitikai szempontból). A transznacionális terrorizmus megjelenése által nyilvánvalóan bizonyítást nyert az a tény, hogy a korábban az állam belpolitikai kérdései között megjelenő kérdések, mint a szervezett bűnözés, a migráció, az emberi jogok kérdése, vagy a fegyverkereskedelem nem pusztán egyetlen állam belső ügyei közé tartoznak, és így nem képezik tárgyát a nemzetközi kapcsolatoknak, hanem, éppen ellenkezőleg, fontos szerepet játszanak a nemzetközi kapcsolatok alakulásában, az államok biztonságának változásában, így nemcsak a belpolitika, de a külpolitika szempontjából is kiemelkedő relevanciával bírnak.[20]

9/11 eseményeinek hatásai azt is megmutatták, hogy a globális liberális gazdasági rend tudatos irányítása a liberális érvelésnek megfelelően valóban kívül esik az egyes államok hatáskörén. Ez különösen az utazás és szállítások biztonságának növelését

[16] Lásd WOLFERS, Arnold 1962: *The Actors in International Politics.* In: WOLFERS, Arnold (szerk.): *Discord and Collaboration: Essays on International Politics.* The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1962.19.
[17] Lásd WALTZ, Kenneth: *Theory of International Politics.* McGraw Hill, New York, 1979.
[18] Lásd BURTON, John W.: *World Society.* Cambridge University Press, Cambridge, 1972.
[19] KISS 2009b: 294–297.
[20] KISS 2009a: 8–9.

szolgáló biztonsági korlátozásokkal kapcsolatban jelent meg, de az is fontos kérdésként merült fel, hogy a nemzetközi gazdaság mennyire kiszolgáltatott a hasonló merényleteknek, illetve, hogy a jelen gazdasági rend nagymértékben tolerálja, mi több, motiválja és lehetővé teszi a nemzetközi szervezett bűnözés, vagy akár a transznacionális terrorizmus jelenlétét.[21]

A liberalizmus napirendjén további számos kérdés szerepelt, ami 9/11 kapcsán újra előtérbe kerülhetett, vagy új megvilágítást nyerhetett, mint például (a teljesség igénye nélkül) a liberális békeövezet fenntartásának, kiterjesztésének kérdései, az Amerikai Egyesült Államok reakciójának értékelésével kapcsolatban a liberális államok nem liberálisokkal szembeni meggondolatlan agressziójának problémája, illetve, egy másik nézőpontból, a liberális gazdaság- és társadalompolitika sebezhetőségének dilemmája is.

Az al-Kaida szerepének értékelésében a liberalizmus egyértelműen képes olyan szempontok megértésére és megvilágítására, melyek egy realista elemzési keretben a háttérbe szorulnak, vagy egyenesen félrevezető eredmények formájában manifesztálódnak. Az államközpontú megközelítéssel szemben a liberalizmus elemzési keretében értelmezhetővé válik az a szituáció, hogy az al-Kaida működése nem feltétlenül teszi szükségessé egy erős állami támogató jelenlétét, hiszen ebben a világképben, bár jelen vannak az államok, nem beszélhetünk arról, hogy egyértelműen és egyoldalúan (vagy akár egyáltalán) kontrollálnák a további fontos szereplők, mint például a terrorszervezetek működését - ehelyett interakcióban állnak velük.[22] Az al-Kaida emellett nem államhoz hasonlóan szerveződik, nem hierarchikusan, hanem sejtszerűen, ami szintén a liberális jellegű megértés elsődlegességét tételezi.[23] A liberalizmus agendájának vizsgálatakor említett további elemek is fontos magyarázó elemekkel rendelkezhetnek az al-Kaida kapcsán. A terrorszervezet által képviselt rétegek, csoportok ugyanis tipikusan azok a szereplők, melyek a békeövezet perifériáján, a Nyugat aszimmetrikus függésben lévő befolyási övezetében helyezkednek el, esetükben nagy szerepet kap az ebből származó kiábrándultság, relatív hatalomnélküliség, bizalmatlanság problémája, melyek arra késztethetik e rétegek, csoportok képviselőit, hogy e szituáció megváltoztatása érdekében kihasználják a liberális állam, gazdaság és társadalom sebezhető pontjait.[24]

A liberális megközelítés az al-Kaida szerepének teljesen eltérő jellegű felfogásából következően egyértelmű alternatívát is képes lett volna adni a valóságban bekövetkezett amerikai válaszreakcióval szemben. Mivel a terrorszervezet lényege jelentősen eltér egy államétól, az afganisztáni háború csak kisebb részben érintette azt: az al-Kaida ideológiai hatalma, illetve a szervezet létrehozásához és támogatottságához hozzájáruló gazdasági és társadalmi körülmények változatlanok maradtak – mi több, az Amerikai Egyesült Államok hitelességvesztésével teret és újabb támogatókat is nyertek. Egy elméleti lehetséges liberális megoldási javaslat ehelyett, nagy valószínűséggel, az al-Kaida politikai, gazdasági és társadalmi bázisának

[21] KISS 2009a: 8–9.
[22] BUZAN 2002: 3.
[23] KISS 2009a: 34.
[24] BUZAN 2002: 12–13.

meggyengítésére fókuszált volna, és a szervezet fontos eszközéül szolgáló globalizációt fordította volna ellenük. A globalizáció ugyanis megnöveli az államok lehetőségét a kooperatív, multidimenzionális külpolitikára, és számos eszközt ad az Amerikai Egyesült Államok kezébe. A katonai komponens szerepe ezáltal csökken, a gazdaságé viszont kiemelkedik, és a diplomácia is fontos szerepet kap. Egy multidimenzionális megközelítés alkalmazásával Washington low politics és soft power bázisára építve[25] nagy valószínűséggel hatékonyabb, kevesebb áldozattal és jóval pozitívabb megítéléssel járó válaszreakció kidolgozására lehetett volna képes.

A konstruktivista megközelítés

A konstruktivista megközelítés azt az álláspontot képviseli, hogy a nemzetközi rendszerben az államok és a nem állami szereplők vizsgálatánál kiemelkedő szerepet játszik az aktorok interakcióinak vizsgálata és a rendszerben jelenlévő elvek, értékek, normák, identitások tanulmányozása. A konstruktivizmus azonban nem egyszerűen elemzési egységének meghatározásában tér el a realizmustól és liberalizmustól, hanem más ontológiai, episztemológiai és módszertani jellegzetességeiben is.[26] A konstruktivizmus ugyanis, az előzőekkel ellentétben, nem tekinthető "nagy" vagy "kompakt" elméletnek, hanem sokkal inkább egy világnézetről van szó, mely nem átfogó képet igyekszik létrehozni a világ valóságáról, nem fókuszál egy meghatározott elemzési szintre vagy elemzési egységre, hanem arra törekszik, hogy leírja és megmagyarázza e valóság társadalmi, interszubjektív eszközökkel való megkonstruálásának folyamatát.[27] A konstruktivizmus a realizmussal és a liberalizmussal ellentétben ontológiailag nem tekinthető materiális elméletnek, hiszen a valóságot a természeti jelenségekhez diskurzusok által társított jelentések folyamatos kölcsönhatásában, társadalmi konstrukcióként értelmezi, melyben az ideák, normák, identitások szerepe, a percepciók tudatformáló ereje válik hangsúlyossá.[28] Az elmélet emellett a racionális választás elvét is elveti, ezzel közös platformra állítva kritizálja a realizmust és a liberalizmust. Módszertanában, a valóság objektív megismerhetőségét elvető episztemológiai kiindulópontnak megfelelően, gyakran megjelennek a poszt-pozitivista eszközök, köztük elsősorban a diskurzuselemzés.[29]

A konstruktivizmus mind ontológiai, mind episztemológiai, mind módszertani szempontból kiemelkedően releváns eszközökkel rendelkezik a terrorizmussal kapcsolatos kérdések megértésére, elemzésére. A terrorizmus lényege ugyanis a megfélemlítés és elbizonytalanítás, ami ezer szállal kötődik a társadalmak által a

[25] KLAREVAS 2004.

[26] Lásd WENDT, Alexander 1999: *Social Theory of International Politics*. University Press,Cambridge 1999.

[27] KUROWSKA, Xymena – KRATOCHWIL, Friedrich: *The Social Constructivist Sensibility and Research on Common Security and Defence Policy.* In: KUROWSKA, Xymena – BREUER, Fabian (szerk.): *Explaining the EU's Common Security and Defence Policy: Theory in Action.* Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2012. 86–89.

[28] KISS 2009b: 353–360.

[29] REUS-SMIT, Christian: *Constructivism.* In: BURCHILL, Scott et al. (szerk.): *Theories of International Relations*, Palgrave, Basingstoke, 2005. 188–193.

valósághoz társítva létrehozott interszubjektív tartalmakhoz. Ezt leginkább a tömegkommunikáción keresztül éri el, mely sajátos, a kialakuló diskurzusok által formált valóságot hoz létre, aminek gyakran igen kevés tényleges köze van a materiális valósághoz. Az így kialakuló fenyegetettség-kép az, amivel a terrorista szervezetek képesek politikai befolyást kialakítani célpontjaik felett, és elképzeléseik megvalósításának útjára léphetnek.[30]

Az al-Kaida szerepének, motivációinak megértésére a konstruktivista elmélet teljesen eltérő keretrendszert biztosít, mint a realizmus vagy a liberalizmus. A racionalista elméletek ugyanis azt feltételezik, hogy az al-Kaida, a nemzetközi rendszer többi szereplőjéhez hasonlóan, nyugati értelemben véve hatalom-maximalizáló, így materiális érdekek mentén. a racionális választás elméletének megfelelő költség-haszon elemzés által motivált, céljai pedig területekhez kapcsolhatóak.[31] Az al-Kaida azonban teljesen más rendszerben építette fel érdekeinek rendszerét, a racionalista elméletek eszköztára ezért sok tekintetben csődöt mond a szervezet szerepének értékelésénél.

A szervezet stratégiája a politikai célokra újraértelmezett iszlám identitás terjesztése és propagálása, ami a muszlimok globális közössége, az umma részére szól. Ezen ideológia legfontosabb eleme egy új, nemzeteken és államokon is átívelő iszlám identitás meghatározása, melyben nagy szerepet kap a Nyugattal, a politikai és gazdasági liberalizmussal, valamint a modernizációval való szembenállás hangsúlyozása, továbbá a Nyugat befolyása elleni közös cselekvésre való felszólítás, ami magában foglalja a politikai iszlám elveinek megvalósítását az élet és a politika minden területén. A szervezet ideológiájában rendkívül erős a normák szerepe, melyek a "jó muszlim" percepcióját határozzák meg. Ezt mutatja az is, hogy a dzsihád motívuma jelentős szerepet játszik az al-Kaida által terjesztett ideológiában és a szervezet által megtervezett terrorcselekmények elkövetésében, és az ideológiában való hit sokszor a dzsihád keretében, nyugati szemmel nézve irracionális vérontásnak tűnő öngyilkos merénylet elkövetése által nyer kifejezést.[32] Egyértelműen látható, hogy a racionalista elméletek materiális ontológiai megközelítése, racionális választásra épülő elképzelései, az identitást és a diskurzusok interszubjektív valóságformáló erejét nem releváns elméleti kategóriának tekintő módszerei nem képesek ezen aspektusok megragadására.

A "WoT", a terrorizmus elleni háború, konstruktivista lencsén keresztül tekintve egyértelműen hibás politikának bizonyul. A terrorizmus háborúja ugyanis nemcsak nem a harctéren, Afganisztán állam jól lehatárolható területén zajlik (amint az már a liberalizmus szemszögéből is egyértelműen megállapítható volt), hanem sokkal inkább az ideák, a diskurzusok, az interszubjektíven alakított valóság-percepciók világában, ahol nem katonai erővel, hanem a gondolatok, a megfélemlítés erejével harcolnak az Amerikai Egyesült Államok befolyása ellen, egy alternatív világrend kialakításáért, a kulcsfontosságú elemként megjelenő képező politikai célokra újraértelmezett iszlám identitás szolgálatában.

[30] KISS 2009b: 37.
[31] KISS 2009b: 34.
[32] LYNCH, Marc 2006a alapján.

A konstruktivizmus által adható lehetséges gyakorlati válasz 9/11 eseményeire tehát két kulcsfontosságú pont körül összpontosulhatott volna. Az egyik ilyen pont a terrorizmus általános motivációinak, kiváltó tényezőinek, gyökereinek feltárása, vizsgálata, illetve az eszközként alkalmazott diskurzusok elemzése és dekonstruálása, melynek segítségével tompítható lett volna a terrorizmus legfontosabb fegyverének, a félelemkeltésnek az éle. A másik ilyen pont a politikai célokra újraértelmezett iszlám identitás vizsgálata, az Amerikai Egyesült Államokkal szembeni elégedetlenség és ellenségesség okainak, motívumainak elemzése, ami, nagy valószínűséggel még nem túlságosan kiterjedt alkalmazása esetén is megelőzhette volna Washington egyik legsúlyosabb hibájának elkövetését: az iszlám és a terrorizmus összemosását, Huntington eszméinek szélsőséges, konfliktuskeltő értelmezését, ami jelenleg is nagy hatással van a nemzetközi kapcsolatok alakulására.[33] A konstruktivista felfogás értelmében az al-Kaida elleni harc legfontosabb terepének az államok elleni katonai beavatkozás helyett az ideológiai, konceptuális csatatéren kellett volna lejátszódnia.[34]

Összegzés, következtetések

A tanulmány a nemzetközi kapcsolatok három fő elméletének egymáshoz való viszonyát elemezte 9/11 esettanulmányán, az al-Kaida szerepének különböző értékeléseit helyezve fókuszába. Ennek során egyrészt hangsúlyozta azt, hogy az eseménysorozat nem eredményezte e viszony végletes megváltozását a realizmus, liberalizmus és konstruktivizmus elméletei között, másrészt pedig bemutatta, hogy hogyan értelmezhetőek ezek az elméletek Holsti metaforája alapján különböző aspektusokat megragadni és láttatni engedő "napszemüvegként." Ezen elemzés során a tanulmány azt a hipotézist kívánta bizonyítani, hogy az Amerikai Egyesült Államok 9/11-re adott gyakorlati külpolitikai válaszában megjelenő kulcsfontosságú hiányosságokat nagymértékben csökkenthette volna az elméleti pluralitás külpolitikai gyakorlatra való lefordítása, vagyis a realizmus mellett a liberalizmus és a konstruktivizmus szempontjainak beemelése a válaszreakció megtervezési folyamatába.

Az elemzés során egyértelműen megfigyelhető volt, hogy, bár a vizsgált elméletek mindegyike képes a többivel szemben új változókat, tényezőket beemelni az elemzésbe, egyikük sem nyert kizárólagos magyarázó pozíciót, nem borult fel a közöttük kialakult egyensúly. Az is világosan kiderült, Buzan elképzelését igazolva, hogy az elméletek alapvetései megfelelőek voltak 9/11 eseményeinek adott keretbe illesztésére, nem volt szükség új eszközök, vizsgálati módszerek kidolgozására, továbbá az is megfigyelhető volt, hogy az elméletek képesek voltak saját értelmezéseik teoretikus igényességű kialakítására, egyiknek sem kellett a diszkreditálódás veszélyével szembenéznie.

A gyakorlati elem vizsgálata, vagyis az al-Kaida értékelése szempontjából még láthatóbbá vált azonban az a tény, hogy az elméleti pluralitás kiemelkedő fontosságú a valóság helyes értelmezésében, és gyakorlati lefordításának elmulasztása fontos

[33] REUS-SMIT 2005: 211.
[34] KISS 2009b: 37. nyomán.

hiányosságokat eredményezhet. Az Amerikai Egyesült Államok realizmusra épülő, államközpontú, a katonai erőt előtérbe helyező, ellentmondást nem tűrő erődemonstrációja a "WoT" keretei között az al-Kaida helytelen megítélésén alapult, és az amerikai külpolitika kudarcához vezetett. A liberális nézőpont számításba vétele lehetővé tette volna a terrorszervezet deterritorializált felfogását, valamint számos tényezővel bővíthette volna a válaszreakció eszköztárát, mely multidimenzionális megközelítés a nemzetközi szervezetek bevonásával, az Amerikai Egyesült Államok gazdasági, politikai és diplomáciai befolyásának felhasználásával, valamint soft power és low politics potenciáljának alkalmazásával nagy valószínűséggel egy hatékonyabb, kevesebb civil áldozatot követelő, és kevésbé vitatott válasz lehetőségét biztosította volna. A konstruktivista nézőpont szintén esszenciális fontosságú az al-Kaida megítélése szempontjából, különösen a szervezet motivációinak feltárásában, melyek a racionalista elméletek által meglehetősen nehezen megragadhatóak, az ebből származó félreértések pedig olyan hibás, túlságosan leegyszerűsítő diskurzusok kialakításához vezettek, mint az iszlám és a Nyugat közötti harc képe, vagy az államok feletti uralomra törekvő al-Kaida elképzelése.

A tanulmány eredményeit összegezve levonható tehát a következtetés, hogy a 21. század nemzetközi rendszerében, melyet az új szereplők megjelenése és térnyerése, a határok elmosódása, a tömegkommunikáció befolyása, valamint a biztonság fogalmának általános kiterjesztése jellemez, kiemelkedő fontossággal bír a nemzetközi kapcsolatok elméleteinek plurális alkalmazása. 9/11 példája arra mutat rá, hogy egy jól átgondolt külpolitikának képesnek kell lennie arra, hogy a gyakorlat nyelvére fordítsa le a realizmus, a liberalizmus és a konstruktivizmus által értelmezett szegmensek egyesítésével létrehozott valóság-percepciót. Az esettanulmány emellett azt is egyértelművé teszi, hogy ennek elmaradása, vagyis az egyoldalú elméleti szempontból történő értelmezés gyakorlati alkalmazása súlyos hiányosságokhoz, külpolitikai kudarcokhoz vezethet - még a sokak által leginkább konzisztensnek tartott realizmus esetében is.

Rezümé

A nemzetközi kapcsolatok elmélete egy pluralistának tekinthető diszciplína, amelyben nem különíthető el egyetlen domináns, minden helyzetben alkalmazható magyarázó erővel rendelkező elmélet. A különféle elméleti irányzatok sokkal inkább egymás kiegészítőiként jelennek meg, illetve a köztük kialakuló vitás kérdések által járulnak hozzá a diszciplína fejlődéséhez.

A diszciplína pluralitása jól megfigyelhető a 2001. szeptember 11-én az Amerikai Egyesült Államok ellen végrehajtott terrorista merénylet elemzéseiben. Ezen elemzések nemcsak az események értelmezését segítik elő, hanem – az elméleti megközelítések alkalmazhatóságának tesztelése, korlátainak azonosítása által – a diszciplína fejlődését is. Több mint tíz év távlatából elmondható, hogy a realizmus, liberalizmus és konstruktivizmus elméleteinek képviselői ezen tesztelési folyamat során sorra feltárták a valóság azon szegmenseit, melyeket elméleteik képesek voltak megragadni és magyarázni, továbbá a hiányosságok feltárása, a kérdések feltevése is megtörtént.

Fontos azonban kiemelni azt a tényt, hogy az elméleti pluralitás nem jelent meg az Egyesült Államok gyakorlati válaszreakciójában. Ez a reakció szinte kizárólagosan realista alapfeltevésekre épült, és számos olyan elemet hagyott figyelmen kívül, mely a későbbiekben kulcsfontosságúnak bizonyult. A tanulmány hipotézise, hogy az elméleti pluralitás külpolitikai gyakorlatra való lefordítása, vagyis a liberalizmus és a konstruktivizmus szempontjainak beemelése a válaszreakció megtervezési folyamatába, nagymértékben csökkenthette volna a 9/11-re adott, szinte kizárólagosan a realizmusra épülő amerikai külpolitikai válasz hiányosságainak súlyát.

Ezt a hipotézist egy specifikus elemre, az al-Kaida szerepének értékelésére fókuszálva igazolja a tanulmány. Ehhez először is sorra felvázolja a realizmus, a liberalizmus és a konstruktivizmus alapvetéseit, majd rávetíti és alkalmazza ezeket 9/11 eseményeire. Bemutatja, hogy az egyes elméletek milyen szegmenseket emeltek be kutatási területükbe az eseménysorozatból, majd, a realista elméletből kiindulva, rátér a kritikai jellegű elemzésre, mindezek során szem előtt tartva, hogy hogyan értékelik a különböző irányzatok az al-Kaida szerepét. A tanulmány végül összegzi, milyen hozzáadott magyarázó erővel és gyakorlati fontossággal járhatott volna a liberalizmus és a konstruktivizmus szempontjainak beemelése az Amerikai Egyesült Államok külpolitikai reakciója szempontjából.